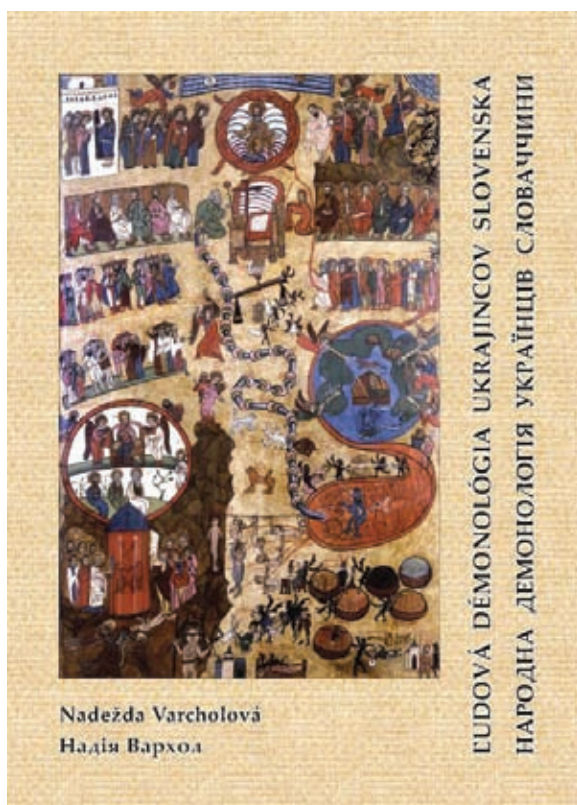

ПЕРША МОНОГРАФІЯ ПРО ДЕМОНОЛОГІЮ УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ

Микола Мушинка

Вархол Н. Народна демонологія українців Словаччини = Varcholová N. Ludová démonológia Ukrajincov Slovenska. Свидник = Svidník, 2017. 448 с. = 448 str.

Великоформатна монографія Надії Вархол, фахової працівниці СНМ — Музею української культури у Свиднику, є продуктом праці її життя, вершиною її польових досліджень цієї теми. Зміст доробку розподілено на дві частини. У першій частині подано описи 26-ти демонологічних істот (українською та словацькою мовами), у другій — народні оповіді майже про кожну із цих істот, бо, за словами авторки, «до цієї частини не ввійшли фольклорні зразки трьох демонів — полудниці, мари та бокорвана, уява про яких уже не збереглася в народній пам'яті».

У вступному розділі (с. 7–27) Н. Вархол розглянула історію дослідження зазначеної теми, посилаючись на праці П. Шафарика, І. Вагилевича, В. Шухевича, П. Чубинського і В. Гнатиюка. Останній присвятив народній демонології кілька цінних праць, уперше (ще наприкінці ХІХ ст.) звернувши увагу на демонологію українців Словаччини.

З міфологічних істот цього регіону авторка на перше місце поставила всеслов'янського язичницького бога дощу, грому та блискавки Перуна. Із прийняттям на Русі християнства роль Перуна перейняв на себе св. Ілля, а Перун, ставши «поганою істотою», начебто верховодив нечистими силами — *хмарниками*, що керують градопадом. На Пряшівщині пам'ять про Перуна зберігають і нині. Дослідниця подала кілька прикладів топонімійних назв, пов'язаних із цим божеством: «Перунів дуб», «Перунова куля», «Перунова стріла» та, як синонім блискавки, зокрема у проклятті, «Бодай тя Перун забив!». Наприкінці розділу про Перуна, Хмарника (*Гонихмарника*) вона зазначила: «І наперекір тому, що археологічні дані про культ Перуна не зовсім однозначні, не викликає жодного сумніву факт, що на території Словаччини в культурі Перуна не можна сумніватися» (с. 48). Подібно Н. Вархол описала й інших демонічних істот. Зауважимо, що вона не обмежилася характеристикою їхньої зовнішньої форми, а подала контекст, у якому ці істоти себе виявляють.

При описі Водяника (с. 48–53) Н. Вархол розглянула магичну силу води в обрядовості та побуті українців Словаччини: у календарних

та сімейно-побутових обрядах (Різдво, Водохреща, Іван-день, хрестини, весілля) і в народній медицині. Образ Водяника (*Потопника, Потопленика, Топельця*) як невеличкого чоловіка з довгою бородою, який сидить на вербі над водою і курить люльку (чекаючи на свою жертву, щоб її втопити), на думку авторки, увійшов у народну культуру українців Словаччини під впливом чеського художника Йозефа Лади. Зображеного ним Водяника часто публікували в шкільних підручниках — не тільки чеських, словацьких, але й українських.

Жіночими прототипами Водяника були русалки — потоплені дівчата з вінками на головах, що двічі на рік (на свята Івана і Юрія) влаштували ігрища поблизу рік, на які нібито заманювали хлопців, аби їх до смерті «утанцювати», а потім — потопити. Як твердить авторка, ці демонічні істоти антропоморфного вигляду в досліджуваному регіоні побутують меншою мірою. Вірилося, що вся їхня демонічна сила сконцентрована виключно у сплетеному вінку, яким прикрашали вони свої голови.

Польові й лісові дикі жінки антропоморфного вигляду були відомі під назвами *перелесниці, дики баби, богинки, богині, мамони, єжибаби*. За народним віруванням, вони викрадали новонароджених, нехрещених «добрих здорових» дітей і заміняли їх своїми «поганими недоробками» (*одмін, підмін, пречерянец, перелеснича, перемін, перемінча, переміненій*).

За уявленням забобонних людей, мертво-народжені діти (нехрещені) перетворювалися на *потерчат, отхитчат*. Ці діти, перекинувшись на пташку (*кувика*), ніби протягом семи років блукали по світу, просячи хреста: «Ксту, ксту ксту-у-у!». Якщо людина чула такий звук, то повинна була на те місце кинути білу хустину або шматок білого полотна (*крижмо*) і промовити: «Хрещається, раба Божа; кедь єсь дівчина, будь Єва; кедь єсь хлопець — будь Адам! Во ім'я Отця і Сина, і Духа Святого» (с. Вапеник).

Під час епідемій (які на Пряшівщині були досить часто) вимирали цілі сім'ї. Захворю-

вання, як і смерть, у давнину люди пов'язували зі шкідливими діями персоналізованих демонічних істот (*вітерниці, вітриці, повітерниці, вихтельниці, колесниці, глушкани, глушки, колери*). Наші предки уявляли Смерть у вигляді жінки в білому вбранні з кошою чи іншими атрибутами в руках. Авторка це задокументувала зображенням Смерті на іконах XVI–XVII ст.

У народі уособлене було навіть таке абстрактне поняття, як «доля», яке супроводжувала людину від народження до смерті. Доля може бути доброю і поганою, щасливою і нещасливою. Авторка навела чимало народних «рецептів» для забезпечення «доброї» долі.

Н. Вархол знайшла навіть ремінісценцію давньоруської богині Мокоші (походження чітких заборон рукодільних робіт, пов'язаних зі святом Варвари і Сави).

Дослідниця докладно описала й такі демонічні істоти, як Вовкулак, Ревенант (мертвець, який не має спокою), Упир, Перелесник, Хатній Вуж, Нецюх, Потемряк, Домовик, Інклюзник, Крутильник, Чорт та ін. Промовляння імені Чорта було табуоване (на відміну від більшості інших демонічних істот), тому його згадують під різними назвами: Дябол, Сатан, Лукавий, Нечистий, Пропасник, Дідко, Бікреса тощо; а також однозначно не називали й хвороби та гадюк. У різних «функціях» авторка продемонструвала зображення Чорта на іконах Страшного суду. У народних казках та піснях українців Словаччини Чорт іноді виступає як приманливий молодик — залицяльник дівчат.

«Простір між демонами та людьми заповнювали напівдемонічні істоти — відьми, які, на відміну від демонів, були пов'язані з конкретними людьми» (с. 196). Відьма у традиційній духовній культурі українців Словаччини також виступає під різними назвами: *босорка, босорканя, стріга, гушлярка*. На іконі Страшного суду вона зображена оголеною з дійником на голові та з типовим українським найменуванням — *молокогубниця*. Відьми добре зналися на зіллі (зокрема на свято Івана Купала —

Яна), яким могли як лікувати, так і завдавати шкоди. Віра у відьомську силу шкодити людям, зокрема відбирати молоко в чужих дійних корів або затримувати дощ, була широко розповсюдженою. У середньовіччі цю віру застосовували і світська влада, і католицька церква у «процесах з чарівницями».

У списку використаної літератури (с. 220–227) авторка, окрім архіву Музею, подала 145 публікованих праць, у тому числі — вісім власних наукових статей.

У другій частині книги (с. 228–441) Н. Вархол опублікувала (без перекладу словацькою мовою) кілька сотень народних оповідей з вищенаведеними демонологічними істотами, переважно з власних польових досліджень. Найбільше — про уособлення хвороб (68 текстів), відьом (52), Хмарника (48), Чорта (38), Перелесницю (35) та Варвару і Саву (32). У кожному оповіданні збережено діалект, пояснено українською мовою територіальну говірку та наведено докладну паспортизацію: дату і місце запису, ім'я інформатора й рік його народження (у матеріалах, зібраних іншими людьми, — ім'я записувача), номер зберігання запису в архіві Музею. Це, вважаємо, найцінніша частина книги, бо тут сконцентровано нові матеріали, що свідчать про побутування демонологічних уявлень

українців Словаччини в ХХ ст., а деяких — і донині.

Монографія дослідниці випередила сучасну українську фольклористику, яка не завжди звертає увагу на єдність змісту та паспортизації. У цьому дискурсі вона безпосередньо суголосна з працею «Знадоби до української демонології» В. Гнатюка (Львів, 1904–1912).

Доробок Н. Вархол багато ілюстрований історичними фотографіями народознавчого характеру та репродукціями фрагментів ікон Страшного суду. Він повністю відповідає вимогам наукової праці, однак і пересічний читач знайде в ній чимало цікавого. Українсько-словацький характер першої частини книги дає можливість і словацькому читачеві скористатися нею.

На жаль, книга не потрапить на книжковий ринок України. Однак хотілося б, щоб і читачі України, через її посередництво, ознайомилися із частиною традиційної народної культури найзахіднішої групи українського народу — лемків і бойків Словаччини. Насамкінець зауважимо, що видання «Народна демонологія українців Словаччини = *Ludová démonológia Ukrajincov Slovenska*» Н. Вархол (Свидник = Svidník, 2017) з'явилося завдяки фінансовій підтримці «Фундації на підтримку мистецтва».